

*Б.И. Рахимов,
катта илмий ходим-изланувчи,
ТДИУ*

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШДА ХЎЖАЛИК ТУРЛАРИНИНГ ЎРНИ

Мамлакатда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан қишлоқ хўжалигининг ривожланиш даражасига боғлиқ. Чунки қишлоқ хўжалиги мамлакатимиз учун ҳам сиёсий, ҳам ижтимоий ва иқтисодий аҳамият касб этган соҳа бўлиб, у қуйидаги функцияларни бажаради:

- мамлакатимизнинг озиқ-овқат фондини шакллантиради;
- юртимизнинг озиқ-овқат мустақиллигини таъминлайди;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган саноат учун хомашё етказиб беради;
- аҳолини иш жойлари билан таъминлайди.

Қишлоқ хўжалиги мамлакатимизнинг етакчи тармоқларидан бири сифатида нафақат аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашда, балки иқтисодиётнинг бошқа соҳаларини ривожлантиришда ҳам муҳим ўрин эгаллайди.

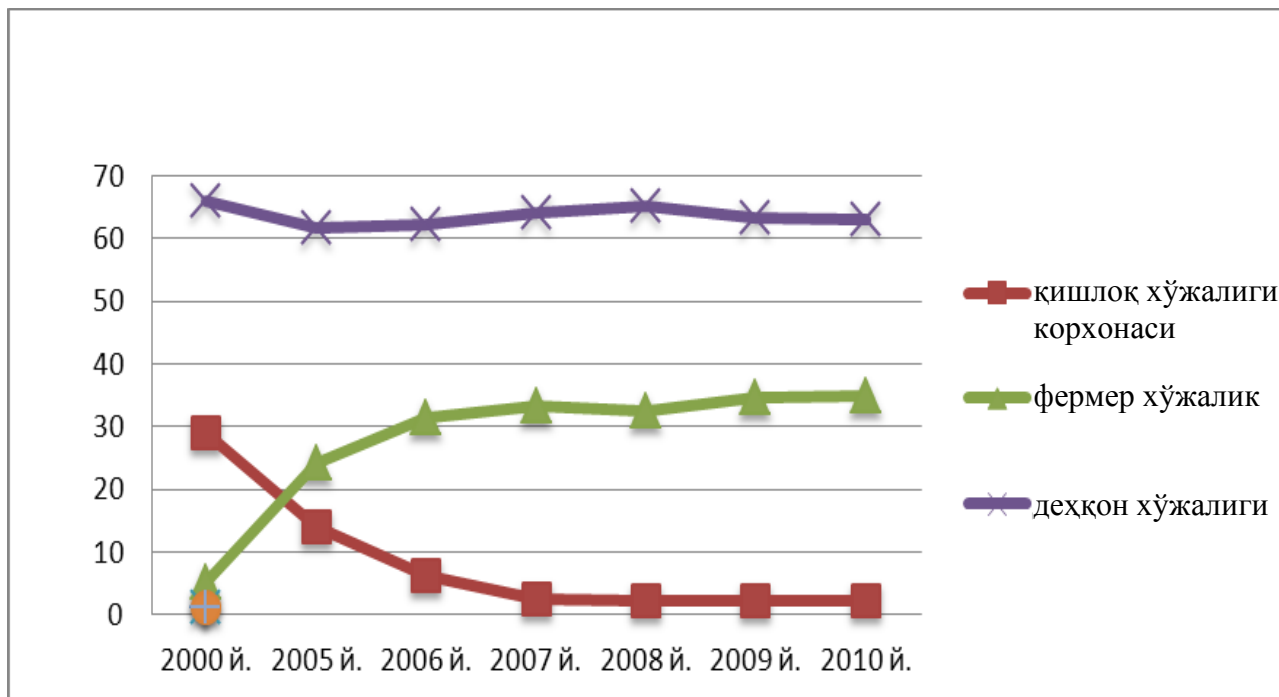
Бугунги бозор муносабатлари шароитида турли мулк шаклларига асосланган хўжалик юритиш шаклларининг мавжудлиги улар орасида соғлом рақобат ташкил этади. Шунинг учун республикамызда иқтисодий ислохотларнинг дастлабки босқичлариданоқ мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, турли мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлигига таянувчи кўп укладли иқтисодиёт тизимини барпо этишга алоҳида эътибор берилмоқда.

Республикамыз қишлоқ хўжалигида вужудга келаётган янги хўжалик юритиш шакллари орасида деҳқон ва фермер хўжаликлари муҳим аҳамият касб этади. Деҳқон ва фермер хўжаликлари хўжалик юритишнинг шахсий манфаатдорлик, ташаббускорлик ва мулкый жавобгарлик тамойилларига таяниб, қишлоқ хўжалигида мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлилик ва соғлом рақобат асосида ривожланиб боришига асосланади. Улар ўзлари етиштирган маҳсулотларига эгаллик қилишига, ўзига тегишли мол-мулк, молиявий ва моддий ресурсларни мустақил тасарруф этишига, ерга бўлган эгаллик ҳиссига кўра, яъни мустақил хўжалик юритиши бўйича бозор иқтисодиёти тамойилларига мос тушади.

Республика ҳукуматининг бир қатор қарорларида истиқболда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи асосий субъект бўладиган деҳқон ва фермер хўжаликларини янада ривожлантириш назарда тутилган.

Бутун дунё тажрибаси бозор учун, яъни сотиш учун маҳсулот ишлаб чиқарувчи деҳқон, фермер хўжаликларининг афзаллигини кўрсатмоқда, чунки деҳқон ва фермер хўжаликларида ишлаб чиқарувчи, яъни фермернинг мақсад ва вазифалари натижа билан узвий боғланган.

Шу маънода мамлакатимизда эришилган охириги 10 йил давомида қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ишлаб чиқариш кўрсаткичи 5,9 %га ўсди, яъни 2010 йили қишлоқ хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш 106,8 %га етди, мамлакат ялпи ички маҳсулотидagi улуши 2010 йили 17,5 %ни ташкил этди. Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотини 59,4 %ни дехқончилик маҳсулотлари ва 40,6 % чорвачилик маҳсулотларини ташкил этди.

Расм. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш (хўжалик турлари бўйича)

1-жадвал

Асосий дехқончилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш (барча хўжаликлар бўйича, минг т.)

Маҳсулот тури	1991 й.	2000 й.	2005 й.	2006 й.	2007 й.	2008 й.	2009 й.	2010 й.	2010 й. 1991 й.га нисбатан
Пахта	4646,0	3002,4	3728,4	3600,6	3683,4	3400,6	3401,9	3442,8	74,1
Донли	1908,2	4101,4	6401,8	6546,7	6643,1	6621,6	7391,6	7447,1	390,3
Картошка	351,2	731,1	924,2	1021,0	1188,9	1398,7	1530,9	1692,9	482,0
Сабзавот	3348,0	2644,7	3517,5	4294,1	4691,9	5221,3	5710,3	6346,4	189,5
Мева	516,6	790,9	949,3	1182,2	1270,0	1402,7	1544,5	1710,3	331,1
Узум	480,4	624,2	641,6	803,5	878,9	792,5	900,5	987,3	205,5
Полиз	925,8	451,4	615,3	744,1	840,9	981,3	1071,3	1182,4	127,7

1-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, қишлоқ хўжалиги Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг энг йирик тармоғи ҳисобланиб, 1991-2010 йилларда қишлоқ хўжалигида барқарор ўсиш юз берган.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси пахта ишлаб чиқариш бўйича дунёда бешинчи ўринда, пахта толасини сотиш бўйича эса иккинчи ўринда туради. 2010 йилда пахтачиликда 3442,8 минг тонна пахта хомашёси етиштирилган, бу эса 1991 йилга нисбатан 74,1 %ни, 2000 йилга нисбатан 11,5 %ни ташкил этган бўлса, 2009 йилга нисбатан 101,2 %га етганлигини кўришимиз мумкин. Мамлакатда етиштирилаётган пахта ҳосилдорлиги ортиши ва толаси сифатининг кескин яхшиланиши иқтисодийтимизга жуда катта иқтисодий самара келтириб, дунё давлатлари ва республикамизнинг тўқимачилик саноати талаб қиладиган турдаги толалар етиштирилмоқда.

Президентимиз И.А. Каримов томонидан мамлакатнинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётини, жумладан қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш концепциялари ишлаб чиқилди. Мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш устувор йўналиш сифатида белгиланди ва энг аввало, қишлоқ хўжалигида чуқур ислохотлар амалга оширила бошланди.

Натижада ғалла мустақиллигига эришиш мақсадида саъй-ҳаракатлар амалга оширилди ва қисқа муддат ичида ушбу мақсадга эришилди. 1996 йилга келиб Ўзбекистон Республикаси ғалла мустақиллигига эришди, яъни 1991 йили мамлакатда 1908,2 минг тонна донли экинлар ишлаб чиқарилган 1996 йилда 3562,0 минг тонна ва 2010 йили 6952,0 минг тоннага етди, бу эса 1991 йилга нисбатан 1996 йилда 186,6 %га ва 2010 йилда эса 364,3 %ни ташкил этган. Мамлакатдаги бошқа асосий деҳқончилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш 1991 йилга нисбатан картошка 482,0 %га, сабзавот 189,5 %га, мева 331,1 %га, узум 205,5 %га, полиз 127,7 %га ортган.

Хўжаликлар бўйича қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг 62,9 %и деҳқон хўжаликлари, 35 %и фермер хўжаликлари ва 2,1 %и бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналарига тўғри келмоқда (2-жадвал).

2-жадвал

Ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини хўжалик турлари бўйича ишлаб чиқариш таркиби (2011 йил 1 январь ҳолатига-% ҳисобида)

Худудлар	Фермер хўжалиги	Деҳқон хўжалиги	Қишлоқ хўжалик корхоналари
Ўзбекистон Республикаси	35,0	62,9	2,1

Манба: Статистическое обозрение Узбекистана

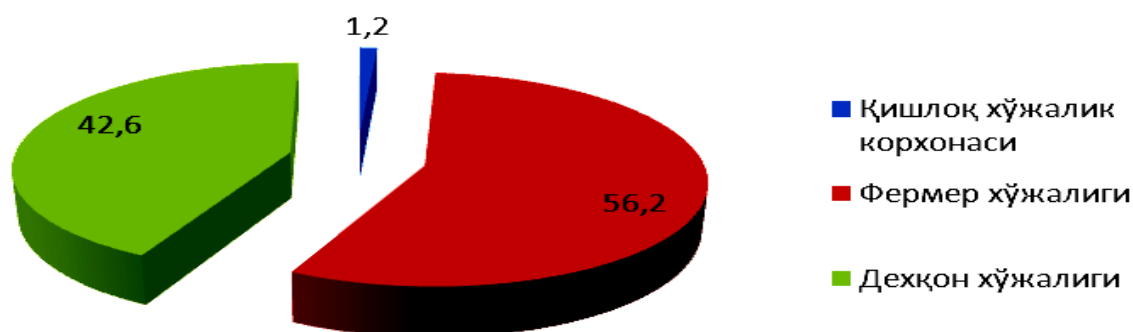
Бугунги кунда мамлакатда 80700 фермер хўжалиги мавжуд бўлиб, унда 1 миллион 300 минг киши фаолият юритмоқда.

Юқоридаги маълумотларга асосланган ҳолда деҳқон ва фермер хўжаликларини янада ривожлантириш талаб қилинади ва қишлоқ хўжалигининг ривожланиши айнан шу турдаги хўжаликлари билан боғлиқлигини кўриш мумкин. Чунки юқорида қайд этилган иқтисодий

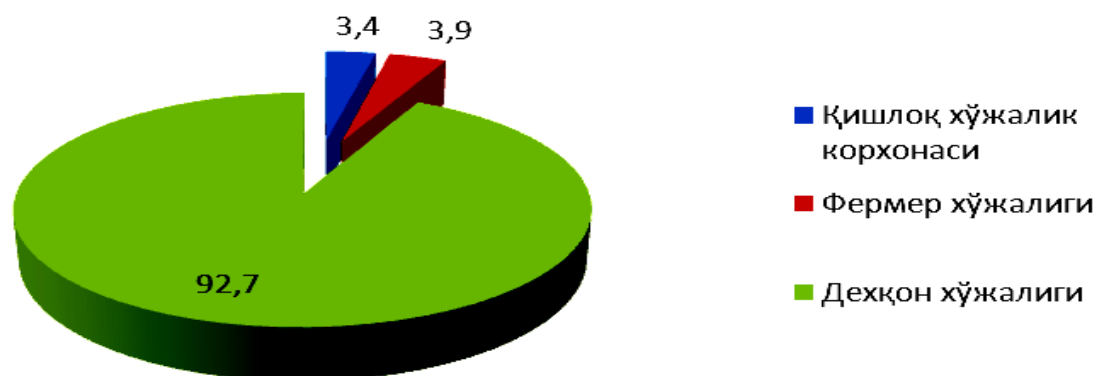
кўрсаткичлар деҳқон ва фермер хўжаликларида бошқа турдаги ишлаб чиқариш корхоналаридагидан юқори.

Шу боисдан ҳам қишлоқ хўжалигига эътибор, мустақиллик йилларида ҳақли равишда катта бўлмоқда.

1-диаграмма. 2010 йилда деҳқончилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш (хўжалик турлари бўйича)

1-диаграмма. 2010 йилда чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш (хўжалик турлари бўйича)

2010 йил маълумотларига кўра (1-диаграмма), қишлоқ хўжалигининг деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришда хўжалик турлари бўйича 1,2 % деҳқончилик ва 3,4 % чорвачилик маҳсулотлари қишлоқ хўжалиги корхоналарига, 42,6 % деҳқончилик ва 92,7 % чорвачилик маҳсулотлари деҳқон хўжаликларига, 56,2 % деҳқончилик ва 3,9 % чорвачилик маҳсулотлари фермер хўжаликларига тўғри келган.

Фермер ва деҳқон хўжаликларининг кўпайиб бориши ва ривожланиши бозор иқтисодиётининг учта устунидан бири ҳисобланган хусусий мулкчилик қишлоқ хўжалигида ҳам қарор топаётгани ва ривожланаётганидан далолат

беради. Фермер хўжалиги қисқа муддат ичида ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг самарали шакли эканлигини оқлади.

Фермер хўжаликлари ўз моҳиятига кўра ресурс тежашни таъминлайди. Бу хўжаликларда моддий манфаатдорлик ва меҳнат самарадорлиги юқори бўлиб, бутун фаолият кўпроқ фойда олишга қаратилган.

Шу билан бирга фермерликни ривожлантиришда кўплаб муаммолар мавжуд. Жумладан, иқтисодиётнинг заифлиги, уларга хизмат кўрсатиш тизимининг етарли даражада ривожланмаганлиги, кичик техника воситаларининг етишмаслиги, етиштирган маҳсулотларни сотиш каналларининг такомиллашмаганлиги бунга мисол бўлиши мумкин. Булар ҳал қилиш мумкин бўлган муаммо бўлганлиги сабабли, фермерлик - ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг самарали шакли эканлигини ҳисобга олган ҳолда ҳақли равишда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг асосий йўналиши деб ҳисобланмоқда.

Аграр секторда жамоа ва ижара мулки тамойилларига асосланган хўжалик юритишнинг учта тури, яъни ширкат, деҳқон ва фермер хўжаликлари амалда шакллантирила бошланди. Бугунги кунда мамлакатимизда етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари юқорида номи тилга олинган хўжаликлар ҳиссасига тўғри келмоқда.

Республикамизда аграр ислоҳотларни янада чуқурлаштириш мақсадида фермер хўжалиklarини ривожлантиришга кенг имкониятлар яратилмоқда. Ислоҳотларни амалга ошириш даврида фермер хўжалиklarини ташкил этиш ва ривожлантиришга оид қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари қабул қилинди. Бир сўз билан айтганда, фермер хўжалиklarини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш масқадида зарурий ташкилий-иқтисодий ҳамда ҳуқуқий шарт-шароитлар яратилди. Бу борада Ўзбекистон Республикасининг 30.04.1998 йилда қабул қилинган «Фермер хўжалиklarи тўғрисида»ги қонунининг қабул қилиниши билан фермер хўжалиklarининг мақоми, уларнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти ва ташкилий-иқтисодий асослари, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи тадбиркорлик субъекти сифатидаги умумий ва фарқли томонлари аниқ белгилаб берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27 октябрь 2003 йилдаги «2004-2000 йилларда фермер хўжалиklarининг ривожлантириш концепцияси тўғрисида»ги Фармони, «2005-2007 йилларда фермер хўжалиklarини ривожлантиришнинг чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 24 декабрь 607-сон ва Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни 26.08.2004 йилда янги таҳрирда қабул қилинди. Ушбу қонуннинг мақсади фермер хўжалиklarининг ташкил этилиши, фаолияти, қайта ташкил этилиши ва тугатилиши соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат. Мамлакатимиздаги фермер хўжалиklarи фаолиятини такомиллаштириш, уларнинг ривожланиши учун кенг йўл очиб бериш мақсадида олиб борилган

ишлар самарасини сўнгги йилларнинг иқтисодий кўрсаткичлари орқали ҳам яққол кўриш мумкин.

Расмий статистика маълумотларига асосланиб айтишимиз мумкинки, мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотигаги улуши, уларнинг сони, мазкур хўжаликларга ажратилган экин майдонлари, чорва моллари сони ҳамда фермер хўжаликларида ишловчиларнинг сони жадал суръатларда ўсиб бормоқда. Фермер хўжаликларига хос бу хусусият мамлакатимизнинг аграр соҳасида уларнинг хўжалик юритишнинг энг самарали шаклларида бири сифатида мустаҳкам ўрин эгаллаётганлигини кўрсатади.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, мустақилликнинг 20 йили мобайнида фермер хўжаликларининг бошқа хўжалик юритиш шаклларида афзалликлари яққол кўзга ташланди. Мазкур хўжаликларда ердан оқилона фойдаланиш, экинлар ҳосилдорлигини ошириш, умуман қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш самарадорлигини юксалтириш туфайли юқори натижаларга эришилди.

Бугунги кунда фермер хўжаликлари фаолиятини янада такомиллаштириш улар фаолиятида юзага келаётган муаммоларни ҳал этиш, мамлакатимиз аҳолисини иш билан таъминлаш, ички истеъмол бозорини сифатли, шу билан биргаликда рақобатбардош қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан тўлдириш, қайта ишланган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилиш орқали валюта тушумини ошириш ва пировард натижада қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини яхшилашда муҳим аҳамият касб этади.

Фермер хўжаликларининг аграр соҳада хўжалик юритишнинг янги шакли сифатида шаклланиб бориши, бир томондан, ҳақиқий мулк эгаларининг вужудга келишига имкон яратса, иккинчи томондан, мулкчиликнинг бошқа турларига асосланган қишлоқ хўжалиги корхоналари билан маълум даражада рақобат муҳитини шакллантиришга замин яратади.

Зеро, бозор иқтисодиёти шароитида айнан фермер хўжаликлари фаолиятини жонлантириш орқали қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришда юксак натижаларга эришиш мўлжалланган.